

Náboženství a násilí

Náboženství světa mají potenciál násilí vyvolat i zažehnat

Po útlumu v éře sekularizace, zejména ve 20. století, se náboženství objevuje v nové síle ve veřejném prostoru, často znepokojivě v podobě nábožensky motivovaného násilí. Je radno prozkoumat potenciál k násilí v konkrétních náboženstvích a v náboženství vůbec a znovu položit otázku, nakolik náboženství je, nebo může být činitelem smíření.

Etický zlom

Kolem 6. století př. n. l., v době, pro níž Karl Jaspers (1883-1969) razil označení *axiální éra*^[1] (s tím, že mělo jít o jakousi osu intelektuálních a kulturních dějin), došlo k paradigmatickému posunu,^[2] který čeští autoři Heller a Mrázek^[3] označují výstižně, i když s jistým zjednodušením jako *etický zlom*. Širší souvislost tvořila relativizace mýtu a problematizace božské či absolutní skutečnosti. Tyto procesy probíhající souběžně s náboženstvími v různých částech světa byly vykládány tak, že náboženství mají více společného, než se dosud zdálo. Zejména se předpokládalo, že všechna náboženství předkládají stejné nebo podobné mravní normy. Toto spontánní přesvědčení ovšem naráželo na skepsi. Kritici měli za to, že prvky, které se mohou jevit jako shodné, mohou mít v odlišných kulturních souřadnicích jiný význam.

Na zmíněná přesvědčení i pochyby navázal rozsáhlý výzkumný a později vzdělávací projekt *světového étosu*, jehož iniciátorem je německý teolog a religionista Hans Küng (*1928). První etapu projektu vyznačují srovnávací publikace, které se zabývají křesťanstvím a vybranými významnými náboženskými systémy v širší, nejen etické souvislosti.^[4] Později se Küng se spolupracovníky koncentrovali na etické, zejm. sociálně etické otázky různých náboženství.^[5] Neposuzovali jednotlivá náboženství pouze zvnějšku, nýbrž nechali představitele těchto náboženství přímo vstoupit do debaty.^[6]

Spoluautoři publikací realizujících küngovský projekt, jakož i iniciativní jednotlivci různého náboženského vyznání, kteří uspořádali ve dnech 28. srpna až 5. září 1993 v Chicagu konferenci nazvanou *Parlament náboženství světa*, potvrzují dalekosáhlou etickou shodu, která se týká i otázky násilí. Zároveň je však třeba si uvědomit, že v Parlamentu nejsou církve a náboženské společnosti svými členy nějak oficiálně zastoupeny. Jde spíše o iniciativní jednotlivce. Jejich spolehlivost v roli svědků vlastní tradice a jejich vliv na domácí náboženské prostředí nejsou jisté.

Teoretická shoda ohledně násilí

Shromáždění roku 1993 za účasti všech obvykle uváděných významných náboženství přesahujících regionální či etnické meze, ba i příslušníků některých archaických etnických náboženství vydalo prohlášení. Základní shoda byla vyjádřena ve čtyřech krátkých závazcích, z nichž hned první je formulován takto: *Závazek ke kultuře bez násilí a ke kultuře úcty ke všemu živému (přikazy: Nezabiješ! nebo pozitivně: Cti život!, řešit konflikty zásadně bez násilí v rámci právního řádu, chránit i život zvířat a rostlin, ochrana a podpora menšin)*. Všem čtyřem bodům, z nich další vyjadřují shodu ohledně solidarity, spravedlnosti, tolerance a rovnoprávnosti mužů a žen, předchází stručné odvolání na základní pravidlo v této podobě: *Základem světového étosu je požadavek lidskosti ve smyslu opravdové lidskosti, humanity*. Tento požadavek lze vyjádřit apelem: *"S každým člověkem je třeba zacházet lidsky!"*. Existuje také princip, zlaté pravidlo, které vyjádřeno pozitivně zní: *"Co chceš, aby druhí činili tobě, to čin také ty jim!"*^[7] Každému ze čtyř bodů je pak dále věnována samostatná kapitola.

Teoretickým završením Küngova projektu, nebo aspoň jedné jeho etapy byla publikace *Světový étos pro politiku a hospodářství*. Násilí a náboženské pomoci při jeho překonávání se podrobně věnuje v kapitole V. *Světový mír - výzva světovým náboženstvím*.^[8] Příznačné je, že netlumočí náboženskou výzvu k nenásilí a míru adresovanou světovým mocnostem. Formuluje kapitolu naopak jako výzvu náboženstvím. Historicky je ukazuje nejen jako činitele smíření, ale i jako podněcovatele a aktéry násilného jednání.

Praktická role v násilném jednání

Mírotvorných aktivit ve smyslu küngovského projektu, např. procesu navazujícího na zmíněný *Parlament náboženství světa*, různých mezináboženských setkání směřujících k míru mezi civilizacemi, se účastní iniciativní jednotlivci a skupiny. Vedení náboženských organizací se obvykle vyslovují pro smíření. Je však třeba si uvědomit,

že náboženství jako celky mají pružné a prostupné hranice a žádné z významných náboženství dnešního světa nemá oficiální reprezentaci. Záleží pak právě na jednání jednotlivců a skupin. Vedle těch ekumenicky a dialogicky naladěných jsou i skupiny agresivní. Hans Küng vyhodnocuje celkovou zkušenost s praktickou rolí náboženství takto: *Ve skutečnosti se nevyhneme smutnému zjištění: náboženství se na přechodu k třetímu tisíciletí nejeví jako velcí pomocníci při zrodu nového étosu, ale i jako velcí narušitelé světového míru. Po stručném výčtu ohnisk konfliktů s účastí náboženství v dalším odstavci dodává: Vskutku nechybí strašné příklady, jak náboženství povzbuzují k nenávisti a nepřátelství, jak mohou inspirovat k válkám a legitimovat je.*[9]

Významným činitelem násilí je náboženský fundamentalismus. Teologicky motivované hnutí v USA, které na přelomu 19. a 20. století akceptovalo pro sebe označení *fundamentalismus*, postupně přijalo politický program. Ve Spojených státech je spojen zejména s hnutími jako Moral Majority Coalition, kde se hovoří o evangelikální revoluci a vedle takových bodů, jako je mravnostní cenzura nebo odmítnutí dodatku k Ústavě o rovnosti pohlaví, zaujímají jeho představitelé i vojensko-strategické postoje, totiž odmítnutí dohod o omezení strategických systémů. Zakladatel ideově spřízněné Christian Coalition Pat Robertson vyzýval v televizním kázání 22. 8. 2005 k atentátu na venezuelského presidenta H. Cháveze. Proslavil se četnými ostrými slovními útoky na islám. Náboženská pravice tohoto typu odmítá stejná práva pro všechna vyznání. Její reprezentant Jerry Falwell (1933-2007) prohlásil v kázání roku 1958, že rasová integrace povede k rozkladu bílé rasy. I když dnes to dnes již není programovým bodem, praktiky zpochybňující rasovou rovnost amerických občanů přetrvávaly v tomto prostředí do konce 20. století.

Z křesťanského prostředí se přeneslo označení *fundamentalismus* i na část islámského náboženského spektra, např. na hnutí radikální reformy, které se začalo formovat ve druhé polovině 18. století a jehož významným činitelem byl Muhammad ibn Abd-al-Wahhab (1703-1792), a na obdobné směry v sunnitském a šíitském islámu. Tato původně spíše náboženská hnutí se ve 20. století propojila s bojovným emancipačním hnutím obyvatel islámských zemí, zaměřeným proti evropským koloniálním mocnostem, někdy i s radikálním nacionalismem. Odborníci Luboš Kropáček[10] a Miloš Mendel[11] ukazují, jak těsně je s tímto pojetím náboženství spojena politická agenda včetně násilných, případně i teroristických činů.

Podněty k násilí?

Tendence k fundamentalismu a jeho krajní, násilné podobě se připisují spíše monoteistickým, profétickým náboženstvím, tj. judaismu, křesťanství a islámu. V této souvislosti se poukazuje na legitimitu násilí ve jménu jediného pravého Boha v jejich kanonické literatuře. Uvádí se místa z Bible, např. tato zpráva, uvedená jako splnění úkolu od Hospodina: *V oné době jsme dobyli všechna jeho města, vyhubili jsme každé jeho město jako klaté, muže, ženy i děti; nenechali jsme nikoho vyvážnout. Jen dobytek a kořist z měst, která jsme dobyli, jsme si ponechali jako lup* (Deuteronomium 2, 34-35). Jako přímý Boží pokyn čteme o něco dále: *... úplně vybiješ obyvatele toho města ostrým mečem, zničíš je ostrým mečem jako klaté, i všechno, co je v něm, i jeho dobytek* (Dt 13,16).[12] Takových míst jsou desítky v biblických knihách Deuteronomium, Jozue, 1. Samuelova, 1. a 2. Paralipomenon. Podobně v Koránu nalézáme texty jako: *Když se setkáte s nevěřícími, stínejte jim hlavy, dokud mezi nimi nezpůsobíte dostatek krveprolití. Pak je spoutejte pevnými okovy. Pak bude čas na omilostnění nebo výkupné* (47:4) nebo *A až uplynou posvátné měsíce, pak zabíjejte modloslužebníky, kdekoliv je najdete, zajímejte je, obléhejte je a chystejte proti nim všemožné nástrahy!* (9:5).[13]

Připomenuté texty samy ještě nestačí na to, abychom těmto náboženstvím připsali násilné sklony *en bloc*. Argumentuje se širším kontextem, bez kterého texty povzbuzující k násilí nemůžeme dobře pochopit. Upozorňuje se na nutné rozlišení jednotlivého případu a obecné normy. Připomíná se postupné zjevení, kde tato etapa zahrnující násilné jednání byla přizpůsobena méně připraveným lidem, a je nahrazena či doplněna jiným, nenásilným přístupem. Argumentuje se též paralelními texty v těchto kanonických pramenech, doporučujícími smíření, odpuštění, milosrdenství a shovívavost. Dnes už není obvyklé, ale v raných dobách dějin zmiňovaných náboženství se nesáz s těmito texty odstraňovala jejich alegorickým výkladem. Fyzický boj se pak vykládá jako znázornění boje duchovního, např. boje proti nižším vášním.

Náboženství indického původu bývají obecně pokládána za nenásilná. Žádné z božstev polyteistického panteonu, i když je uctíváno s monolatrickou oddaností, nevznáší exklusivistické a absolutní nároky. Novější, západním světem poučené a na západní (a jiné importované) hodnoty reagující směry jako Árja Samádž a Višva hindú parišad počítají s celosvětovým uplatněním očistěného védského náboženství, resp. chtějí chránit hinduismus v Indii před cizími vlivy. Druhému z hnutí jsou připisovány násilné akty, např. zboření Báburovy mešity v Ajódze nebo útoky na křesťany a muslímy.[14] Ba i v buddhistickém prostředí se občas vyskytne násilí. Vyskytují se zprávy o tom, že útoky sinhálských buddhistických jednotek proti tamilské buddhistické separatistické menšině na Sri Lance (včetně civilního obyvatelstva) mají i náboženský charakter. Z poněkud vzdálenější historie lze připomenout aktivní

podporu zenových a jiných buddhistických autorit v Japonsku militaristickému režimu, který vedl ničivou válku v jihovýchodní Asii ve spojení s nacistickým Německem.[15]

Možná očekávání

Je možno učinit předběžný závěr o shodě náboženství, že společná orientace na duchovní skutečnost je přibližuje i k sobě navzájem. Jinými slovy, že duchovní zakotvení prospívá humanismu. Důsledně pojímaná transcendence náboženského protějšku činí každý imanentní, pozemský důvod násilí nedostačujícím. Na druhé straně ale zjišťujeme v náboženstvích potenciál jednat násilně, zejména tehdy, když transcendenci svého protějšku neunesou a zařadí ji mezi ostatní imanentní hodnoty, nejčastěji politického charakteru. Pak náboženství degeneruje v ideologii a stává se tedy nástrojem etnických a sociálních konfliktů. Náboženství, ochotná k dialogu mezi sebou a se sekulární kulturou, mají větší šanci nalézat ve svých pramenech podněty k míru, respektu, službě a spolupráci.

Ivan O. Štampach

Poznámky

- [1] V německém originálu *die Achsenzeit*, mj. v publikaci z pozůstalosti Karl JASPERS: *Weltgeschichte der Philosophie* (Einleitung) München: R. Piper, 1982.
- [2] Ve smyslu publikace Thomas S. KUHN: *Struktura vědeckých informací*, Praha: Oikoymenh, 1997, ovšem s rozšířením z původních oblastí vědy na další oblasti kultury.
- [3] Jan HELLER, Milan MRÁZEK: *Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích*, Praha: Kalich, 2004.
- [4] V české verzi jde o čtyři publikace: Hans KÜNG, Heinrich von STIETENCORN: *Křesťanství a hinduismus*, Praha: Vyšehrad, 1997, týž a Heinz BECHERT: *Křesťanství a buddhismus*, tamtéž, 1997, týž a Josef van ESS: *Křesťanství a islám*, tamtéž 1998 a týž a Julia CHING: *Křesťanství a náboženství Číny*, tamtéž 1999; k této sérii přistupuje jinak koncipovaná srovnávací studie judaismu, křesťanství a islámu Karl-Josef KUSCHEL: *Spor o Abrahama: co židy, křesťany a muslimy rozděluje a co je spojuje*, Praha: Vyšehrad, 1997.
- [5] Plodem této etapy práce je publikace (v české verzi) Hans KÜNG: *Světový étos pro politiku a hospodářství*, Praha: Vyšehrad, 2000.
- [6] Hans KÜNG, Karl-Josef KUSCHEL: *Prohlášení k světovému étosu. Deklarace Parlamentu světových náboženství*, Brno, CDK, 1997.
- [7] Obě citace z *Prohlášení*: *ibid.*, s. 17-18.
- [8] KÜNG, *Světový étos*, s. 145 - 192.
- [9] *Ibid.*, s. 145.
- [10] Luboš KROPÁČEK: *Duchovní cesty islámu*, Praha: Vyšehrad, 2003.
- [11] Miloš Mendel: *Islámská výzva: Z dějin a současnosti politického islámu*, Brno: Atlantis, 1994.
- [12] Biblické citace jsou z Českého ekumenického překladu.
- [13] Citace z Koránu jsou převzaty z publikace Ivan HRBEK (ed.): *Korán*, Praha: Academia, 2000.
- [14] Ram Sharan SHARMA: *Ramjanmabhumí-Baburí Masjíd: a historian's report to the nation*, nakladatel neuveden, 1991.
- [15] Brian (Daizen) A. VICTORIA: *Zen at War*, New York & Tokyo: Waterhill, 1997.